

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.3(2).2022.11
UDC 159.922.6:373.3

COGNITIVE COMPONENT IN THE STRUCTURE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS

Yuliia Prykhodko

doctor of psychological sciences,
professor of the Department of Practical
Psychology,
National Pedagogical Dragomanov University,
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0000-7618-3809>
e-mail: iuliia_prykhodko@ukr.net

Olha Leliukh-Stepanchuk

PhD student of the Department of Practical
Psychology,
National Pedagogical Dragomanov University,
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0000-7618-3809>
e-mail: leljuh.olga@ukr.net

Abstract. *The article is devoted to the results of research into the problem of emotional intelligence of a junior high school student, in particular, the development of one of its structural components – cognitive. The relevance of the study of emotional intelligence as one of the leading personality formations is well-founded. The importance of this phenomenon in personality development at different age stages is emphasized, the essence of the concept of «emotional intelligence» and its interpretation by scientists who introduced it into the psychological vocabulary are revealed. In their opinion, emotional intelligence is an integrative entity, which is the ability of a person to realize and control his own emotions and feelings, as well as those of other people in the process of interpersonal interaction. According to the researchers of this problem, this ability contributes to the emotional and intellectual growth of the individual. The opposite views of scientists on the possibility of developing emotional intelligence in general and at the stage of primary school age in particular are highlighted. The method of experimental research of the cognitive component of a junior high school student and indicators of its development are described: recognition of emotions, identification of emotions, understanding of the reason that caused a certain emotion. The results of an experimental study of the development of the cognitive component of emotional intelligence in children of primary school age are presented. The cognitive component of emotional intelligence is considered as a person's ability to determine their emotions based on their physical state, experiences and thoughts, the ability to determine the emotions of other people through their facial expressions, movements, and verbal behavior.*

The analysis of the obtained results of the study made it possible to distinguish three levels of the developed cognitive component of the emotional intelligence of younger schoolchildren: high, medium, low, which are given a psychological characteristic. It was established that it is still difficult for children of this age to understand their own and other people's emotions, and indicators of the development of the cognitive component mostly have a low level of development in students of the first and second grades. Certain positive dynamics took place in third-grade students, who were found to have a predominance of the average level of development of the cognitive component of emotional intelligence. The prospect of further research into the problem of the development of the emotional intelligence of a junior high school student is named.

Key words: *emotional intelligence, junior high school student, emotions, cognitive component.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.3(2).2022.11
УДК:159.922.6:373.3

КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Приходько Ю. О.

доктор психологічних наук, професор кафедри
практичної психології,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-7618-3809>
e-mail: iuliia_prykhodko@ukr.net

Лелюх-Степанчук О. О.

аспірантка кафедри практичної психології,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-7618-3809>
e-mail: leljuh.olga@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена результатам дослідження проблеми емоційного інтелекту молодшого школяра, зокрема розвитку одного із його структурних компонентів – когнітивного. Обґрунтована актуальність дослідження емоційного інтелекту як одного із провідних утворень особистості. Підкреслено значення даного феномену у розвитку особистості на різних вікових етапах, розкрито сутність поняття «емоційний інтелект», його трактування вченими, які ввели його в психологічну лексику. На їхню думку, емоційний інтелект є інтегративним утворенням, яке є здатністю людини усвідомлювати та контролювати власні емоції і почуття, а також інших людей в процесі міжособистісної взаємодії. Як стверджують дослідники даної проблеми, така здатність сприяє емоційному й інтелектуальному зростанню особистості. Висвітлено протилежні погляди вчених на можливість розвитку емоційного інтелекту загалом та на етапі молодшого шкільного віку зокрема. Описана методика експериментального дослідження когнітивного компоненту молодшого школяра та показники його розвитку: розпізнання емоцій, ідентифікація емоцій, розуміння причини, що викликала певну емоцію. Викладено результати експериментального дослідження розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку. Когнітивна складова емоційного інтелекту розглядається як здатність людини визначати свої емоції за фізичним станом, переживаннями і думками, уміння визначати емоції інших людей через їх міміку, рухи, поведінку. Аналіз отриманих результатів дослідження дозволив виділити три рівні розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту молодших школярів: високий, середній, низький, яким дана психологічна характеристика. Встановлено, що дітям цього віку ще складно розуміти свої та чужі емоції, а показники розвитку когнітивного компонента здебільшого мають низький рівень розвитку в учнів першого та другого класів. Певна позитивна динаміка мала місце в учнів третього класу, у яких було встановлено переважання середнього рівня розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту. Названа перспектива подальшого дослідження проблеми розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра.

Ключові слова: емоційний інтелект, молодший школяр, емоції, когнітивний компонент.

Постановка проблеми. Емоційна сфера привертає увагу людської спільноти протягом усієї її історії. Ще до того, як емоції стали предметом психологічних досліджень, вони були об'єктом уваги стародавніх мислителів. Завдання – навчити людей керувати своїм емоційним життям за допомогою інтелекту – ставив перед собою ще Аристотель. Філософ вважав, що в емоціях, які правильно використовують, таїться мудрість: вони спрямовують наше мислення, визначають наші цінності, допомагають вижити. Аристотель стверджував, що справа не в емоційності людини, а в доречності емоцій та їх вираження.

Нині інтерес до проблеми емоційного життя людини у дослідників не спадає. Одним з найбільших досягнень ХХ сторіччя у дослідженнях емоційної сфери людини можна вважати відкриття феномену емоційного інтелекту та з'ясування його значення у становленні особистості. Поняття «емоційний інтелект» було введено у психологічний лексикон американськими вченими Д. Майером та П. Соловеєм. Вони визначили його як здатність людини до точного розпізнання своїх і чужих емоцій, уміння керувати своїми та чужими емоціями, стратегічно використовувати їх для мотивування себе на вирішення різноманітних життєвих завдань [1]. На думку цих вчених, точне й своєчасне сприймання й інтерпретування емоцій, розуміння їхнього змісту, вміння керувати ними сприяє емоційному й інтелектуальному зростанню і благополуччю особистості.

Нині «увага вчених до проблеми емоційного інтелекту зумовлена насамперед тим, що він, як засвідчили дослідження, є важливою передумовою просоціальної поведінки людини, а високий рівень його розвитку оптимізує міжособистісну взаємодію людей, ... сприяє позитивним стосункам між людьми, є важливим чинником їх адаптації у соціальному оточенні. У той же час, емоційний інтелект негативно корелює з агресивними проявами, жорстокістю, хуліганством, уживанням наркотиків, палінням тощо» [2, с. 8].

Дослідженнями українського психолога Олени Власової встановлено, що емоційно здібні підлітки доволі легко знаходять контакт із ровесниками, стають лідерами у їхніх компаніях, вони добре адаптуються до нових умов, позитивно впливають на покращення соціально-психологічного клімату своєї спільноти [3].

З приводу можливості розвитку емоційного інтелекту у сучасній психологічній науці існують протилежні думки. Так, Д. Майер стверджує, що підвищити емоційний інтелект майже неможливо. Водночас автор монографічної праці «Емоційний інтелект» Д. Гоулман стверджує, що його можна і необхідно розвивати шляхом збагачення емоційних знань через спеціально організоване навчання й виховання дітей. Вчений вважає, що емоційний розвиток тісно переплітається з іншими напрямками розвитку особистості, особливо з формуванням пізнавальних процесів. А такі емоційні якості як емпатія і саморегуляція починають формуватися у дошкільному віці. На його думку, коли дитина починає відвідувати дитячий садок, – це пік формування соціальних емоцій: почуття незахищеності і скромності, заздрощів і ревнощів, гордості й упевненості собі. Перехід у початкову школу є вирішальним моментом в адаптації дитини, він стає для неї справжнім випробуванням, під час якого вона отримує важливий досвід, який тісно пов'язаний з її емоційними переживаннями.

Відомо, що емоційний розвиток у молодшому шкільному віці випереджає інтелектуальний, тому духовно-моральне виховання, що базується на високому рівні розвитку емоційної сфери людини, є гострою проблемою, зокрема формування у дітей моральних уявлень та гуманних почуттів. При переході з дошкільного у молодший шкільний вік у дитини з'являється нова соціальна роль. Вона потрапляє в умови, коли не всі її потреби і бажання задовольняються саме тоді, коли вона цю-

го прагне. Відповідно, їй потрібно підпорядковуватися загальноновизнаним умовам шкільного життя, що не завжди може позитивно сприйматися нею, викликаючи негативні переживання. Дитина звикла до одного стилю задоволення своїх емоційних потреб, а у школі потрібно поступатися цими способами їх задоволення, що часто викликає непорозуміння між школярем і учителем, ровесниками, іншими дорослими в шкільному середовищі. Низький рівень розвитку емоційного інтелекту може спричинити виникнення багатьох внутрішньо особистісних та міжособистісних конфліктів: неприйняття себе та інших, невміння працювати в команді та управляти своїми емоціями тощо. Саме тому існує нагальна потреба дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра та шляхів його формування на цьому віковому етапі особистісного зростання.

Метою нашої статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження когнітивного компонента емоційного інтелекту молодшого школяра.

Завдання даного дослідження полягало у вивченні особливостей проявів когнітивного компонента в структурі емоційного інтелекту молодшого школяра. У якості **методів** використовувався субтест «Розуміння емоцій» (своїх та чужих) методики «ЕмІн» Д. Люсіна, опис яких докладно здійснено в тексті даного доробку.

Виклад основного матеріалу. Когнітивний компонент ми розглядаємо як здатність до розуміння та ідентифікації власних та чужих емоцій, використання їх у повсякденному житті, при побудові соціальних контактів із дорослими та однолітками, саморозуміння в поєднанні з моделюванням поведінки, а також до розуміння учнями причин, що викликали емоції та наслідки, до яких вони призводять.

Для дослідження когнітивного компонента емоційного інтелекту молодших школярів аналізувалися 3 когнітивні показники: *розпізнання дітьми емоцій*, тобто встановлення самого факту наявності емоційного переживання у себе або у іншої людини; *ідентифікація емоцій* – встановлення, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина, знаходження для неї вербального вираження; *розуміння причини*, що викликала цю емоцію, і наслідки, до яких вона призведе.

Для здійснення діагностичного зрізу був застосований субтест «Розуміння емоцій» (своїх та чужих) методики «ЕмІн» Д. Люсіна. Він ґрунтується на виявленні рівня здатності до розуміння дітьми власних емоційних станів та емоцій дорослих і ровесників; здатності розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно; чуйності до внутрішніх станів інших людей; здатності до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин їх виникнення, здатності до вербального опису. Методика дослідження була модифікована нами відповідно до вікових особливостей досліджуваних, експериментом було охоплено 208 молодших школярів.

Дослідження розвитку когнітивного компонента проводилося у 2 етапи. На першому було досліджено **розуміння учнями своїх емоцій**. Отримані результати представлені на рисунку 1.

Аналіз отриманих результатів дослідження засвідчив, що 10,9% першокласників, 25,33% учнів 2-го класу, 25,64% третьокласників розуміють свої емоції на *високому рівні*. Ці учні здатні до усвідомлення своїх емоційних станів, до їх розпізнання та ідентифікації, розуміють причини їх виникнення, можуть правильно вербально їх описати.

Варто зауважити, що поведінка молодших школярів із високим рівнем помітно відрізняється від тих, в кого рівні нижчі. Це проявляється в тому, що учні легше доводять свою думку, зокрема і про свій емоційний стан. Вони часто проговорюють те, що відчувають: «Максим, я тебе прошу, мене зараз не зачіпати, я засмучена, гратися не

хочу, можливо приєднаюся на наступній перерві». Дитина промовила це спокійним тоном, не підвищуючи голос, тим само не зіпсувала стосунки з Максимом та його настрої. Це свідчить про усвідомлення нею свого емоційного стану та розумінням того, як з ним впоратися. Діти із високим рівнем розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту не просто спокійніше та глибше розуміють свої емоції, вони чітко їх називають та можуть охарактеризувати що відчувають, знають що потрібно зробити, аби свій стан врегулювати, не порушивши стосунки з оточуючими та не загостривши свої переживання. Це ж спостерігалось і з позитивно-забарвленими емоціями. В ситуації, коли учні були надто емоційно збуджені, після зауваження учителя швидко опановували свою поведінку, заспокоювалися і не порушували правила поведінки, на відміну від дітей з низькими рівнями розвитку цього компоненту, які не могли відразу адекватно відреагувати на зауваження учителя.

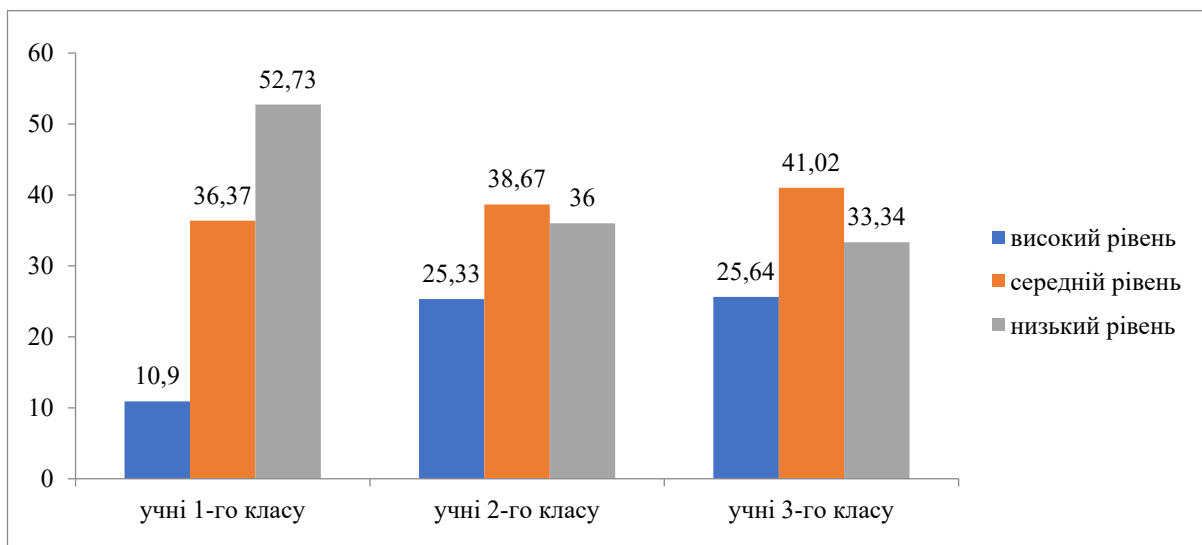

Рис. 1. Розуміння своїх емоцій молодшими школярами

У 36,37%, 38,67% та 41,02% учнів 1-го, 2-го та 3-го класів, спостерігається *середній рівень* розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту. Ці досліджувані характеризуються частковими, неглибокими уявленнями про свої емоції. Учні здебільшого розуміють більшість базових емоцій (цікавість, радість, здивування, гнів, горе, відраза, зневага, страх, сором), але управляти ними або пояснити свій стан їм важко. Так, наприклад, досліджувана Вероніка Г., (2 клас) вивчивши вірш вдома, не змогла його прочитати біля дошки. На запитання учительки чому вона не хоче декламувати вірш відповіла: «Я боюся, мені страшно тут розповідати». Отже, дівчинка змогла відповісти лише про свій страх, але не про його причину. Можемо стверджувати, що подібні поведінка і відповіді були характерними для досліджуваних із середнім рівнем розвитку розуміння своїх емоцій, коли діти чітко їх називають, проте пояснити причину їх виникнення, або керувати своїм емоційним станом у момент емоційного напруження не можуть.

На *низькому рівні* розуміють свої емоції 52,73% першокласників, 36% учнів 2-го класу, 22,24% третьокласників. Досліджувані цього рівня мають погано сформовані уявлення про свої емоції, вони їх не усвідомлюють. Діти частково, а іноді й зовсім не розуміють, що відчувають як в позитивно, так і в негативно забарвлених ситуаціях, вони мають гірші стосунки з однолітками. Це можна пояснити тим, що для побудови тісних та довірчих контактів необхідною умовою є тісне та позитивно забарвлене емоційне

спілкування, уміння підтримати, співчувати та співпереживати іншим. На наш погляд, цим дітям важко це зробити в умовах нерозуміння навіть того, що відчують вони самі. Ці діти важко йдуть на контакт не лише з мало знайомими людьми (наприклад, шкільний психолог), але навіть із своїми однокласниками, з якими щоденно перебувають тривалий час в одному закритому просторі. Ми помітили, що учні з низьким рівнем розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту здебільшого контактують з одним-двома однокласниками. Коли такий учень намагався приєднатися до гри з дітьми із більш високим рівнем розуміння своїх емоцій, то ці однокласники неохоче приймали його в гру. Це можна пояснити тим, що учням із високим рівнем легше та приємніше спілкуватися із ровесниками такого ж рівня.

На 2-му етапі дослідження когнітивного компонента емоційного інтелекту ми з'ясували особливості **розуміння** молодшими школярами **чужих емоцій**. Отримані результати представлені на рисунку 2.

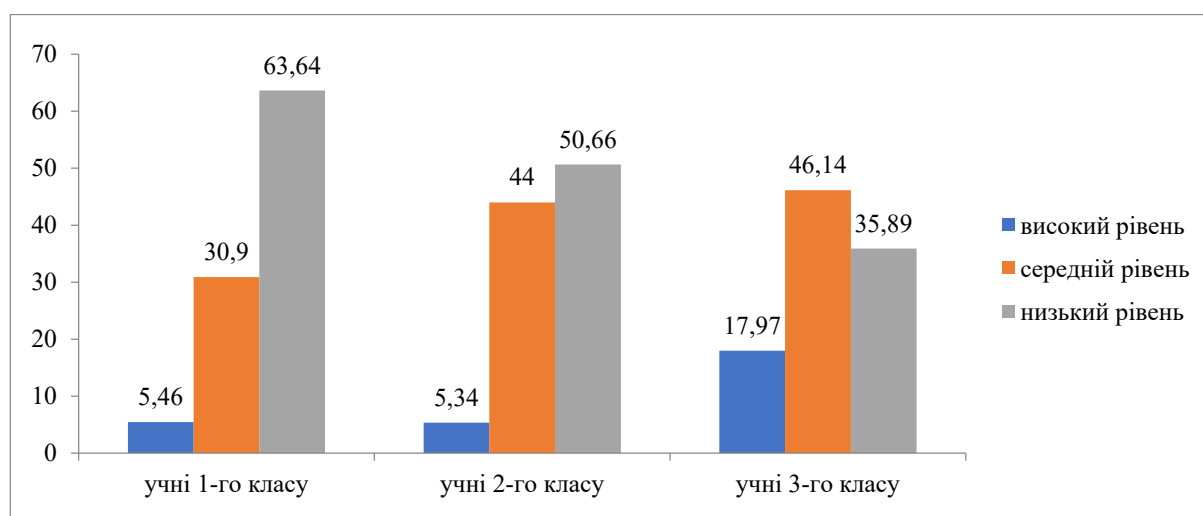

Рис. 2. Розуміння чужих емоцій молодшими школярами

Розуміння чужих емоцій молодшими школярами *на високому рівні*, виявлено лише у 5,46% першокласників, 5,34% учнів 2-го класу та 17,97% третьокласників. Досліджувані розуміють причини емоцій їх друзів чи інших людей, а також в ситуаціях, коли негативні емоції оточуючих, які спрямовані на них самих, не загострюють ситуацію, діти намагаються знайти «спільну мову» для вирішення конфлікту, вони можуть вибачитися, визнають свою провину. Учні розуміють емоційні стани оточуючих та поведуться відповідно, не загострюючи ситуацію. Разом з тим, вони чуйно ставляться до партнерів по спілкуванню. Це проявляється в тому, що діти поведуться не нав'язливо, якщо бачать, що хтось в пригніченому настрої, але й не полишають, пояснюючи це тим, що: «Її образили, я хочу допомогти», «Галина Миколаївна не часто робить зауваження Христині, але якщо це трапляється, вона дуже засмучується». Такі слова досліджуваних можуть свідчити про те, що ці діти розуміють, які емоції відчують їхні однолітки та здатні співчувати їм. Можемо констатувати, що молодші школярі з високим рівнем розуміння чужих емоцій мають знання про емоції інших людей, усвідомлено та з повагою до них ставляться, розуміють зміст і значення прояву чужих емоцій, не порушують межі спілкування. Важливо, що діти правильно називають емоції та можуть навести їх приклад.

У 30,9% першокласників, 44% учнів 2-го класу та 46,14% було виявлено *середній рівень* розуміння чужих емоцій. Досліджувані цього рівня характеризується фрагментар-

ними, не досить глибокими та міцними знаннями про чужі емоції. Можна стверджувати, що діти розуміють більшість емоцій, але вербально характеризують їх неповно та не завжди проявляють коректну поведінку у подібних ситуаціях. Наведемо приклади таких висловлювань учнів: «Коли хтось злиться, я не завжди знаю, як мені вчинити і що робити», «Іноді я хочу допомогти другу, втішити його, а він цього не розуміє». Здебільшого досліджувані цього рівня розуміють в якій емоційній атмосфері вони перебувають, називають емоції вірно, проте не знають як вчинити в тій чи іншій ситуації.

Низький рівень розуміння чужих емоцій виявився домінуючим серед першокласників, він спостерігався у 63,64% досліджуваних. Цей рівень розуміння чужих емоцій мав місце у 50,66% учнів 2-го класу та у 35,89% досліджуваних 3-го класу. Діти з низьким рівнем розуміння чужих емоцій характеризуються частковими, однобічними, а у деяких випадках взагалі відсутністю уявлень про емоції інших людей. Вони частково, або зовсім не розуміють і не розпізнають чужі емоції, не називають їх правильно у повсякденному житті та лише частково наводять приклади їх проявів у реальному житті. Цим дітям складно розпізнати та назвати навіть базові емоції, вони не ідентифікують миті, коли їх друзям чи рідним сумно, натомість виправдовуються тим, що інші від них приховують справжні свої почуття. Діти не знають як поводитися у таких ситуаціях, вони або продовжують нав'язувати своє спілкування ровесникам, ігноруючи емоційний стан інших, або починають ображатися у відповідь, навіть якщо причиною смутку друзів є стороння ситуація, що не стосується досліджуваних. Варто відзначити, що досліджувані з низьким рівнем розуміння чужих емоцій погано розуміють жести і міміку інших людей. Отримані результати за цією шкалою свідчать, що до 3-го класу молодші школярі починають краще розумітися в емоційних реакціях оточуючих людей.

Узагальнення отриманих результатів дало змогу визначити три рівні розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту молодшого школяра. Кількісні результати дослідження подані в таблиці 1.

Таблиця 1.

**Рівні розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту
молодших школярів (n=208, у %)**

Рівень розвитку	Високий	Середній	Низький
Учні 1-х класів	8,18	33,63	58,19
Учні 2-х класів	15,33	41,33	43,34
Учні 3-х класів	21,8	43,6	34,6

Високий рівень розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту молодшого школяра характеризується міцністю, усвідомленістю, повнотою, глибиною знань про свої емоції та інших людей. Ці діти розуміють зміст, значення своїх і чужих емоцій у повсякденному житті, вони можуть із легкістю наводити приклади проявів різних емоцій, емоційних ситуацій, які мали місце у їхньому житті.

Середній рівень розвитку когнітивного компонента характеризується фрагментарними, не досить глибокими та міцними знаннями про емоції. Учні розуміють здебільшого більшість видів емоцій, але неповно їх розкривають, їх описи своїх та чужих емоцій дещо неточні. Вони не завжди розуміють прояви певних своїх та чужих емоцій у житті та наводять приклади вираження емоційних ситуацій здебільшого з їхнього особистого життя.

Низький рівень розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту характеризується частковими, однобічними або взагалі відсутніми знаннями про емоції. Ці молодші школярі частково, або взагалі не розуміють та не розпізнають власні

та чужі емоції, не можуть правильно описати їхні прояви у своєму повсякденному житті та навести приклади їх вираження у житті інших людей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши отримані результати дослідження на предмет розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту молодшого школяра, можемо констатувати, що у більшості досліджуваних він розвинений на низькому рівні. Водночас можна стверджувати про наявність певної позитивної динаміки у розвитку когнітивного компонента емоційного інтелекту в молодших школярів від першого до третього класу. Дослідивши розуміння молодшими школярами своїх та чужих емоцій, можна констатувати, що учні усіх класів краще розуміють свої емоції, ніж чужі. Так, в учнів першого та другого класів розуміння чужих емоцій знаходиться здебільшого на низькому рівні, у третьокласників спостерігаємо зростання середнього та зниження низького рівнів, тоді як розуміння своїх емоцій у першокласників ще має переважно низький рівень, а у більшості учнів-другокласників та третьокласників вже піднімається до середнього рівня.

Було помічено, що діти, які погано усвідомлюють власні емоційні стани та переживання інших людей, часто не дотримуються моральних норм поведінки у товаристві однокласників, а це призводить до порушення міжособових стосунків, що негативно позначається на особистісному розвитку молодшого школяра. Дослідженням встановлено, що здатність молодшого школяра до розпізнання своїх та чужих емоцій ще не гарантує контроль дитини за проявами своєї емоційної поведінки. Саме тому формування моделей емоційної поведінки у різних життєвих ситуаціях є важливим аспектом у дослідженні проблеми розвитку емоційного інтелекту в молодшого школяра. Наше подальше дослідження емоційного інтелекту будуть присвячені вивченню особливостей розвитку в молодших школярів інших його структурних компонентів – емотивного та поведінкового. Таке дослідження дозволить з'ясувати розвиток емоційного інтелекту як цілісного психічного явища на цьому віковому етапі розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект / Переклад з англ. Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.
2. Приходько Ю. О. Розуміти емоції і керувати ними – важливо це для кожної людини. *Учитель початкової школи*. 2019. № 12. С. 6-9.
3. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. Київ : «Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 352 с.

REFERENCES:

1. Houlman, D. (2018). Emotsiinyi intelekt [*Emotional intelligence*] / Pereklad z anhl. L. Humetskoï. Kharkiv : Vivat. [in Ukrainian].
2. Prykhodko, Yu. O. (2019). Rozumity emotsii i keruvaty nymy – vazhlyvo tse dlia kozhnoi liudyny [Understanding emotions and managing them is important for every person]. *Uchytel' pochatkovoyi shkoly – Primary school teacher*, 12, 6-9 [in Ukrainian].
3. Vlasova. O. I. (2005). Psykholohiia sotsialnykh zdibnostei : struktura, dynamika, chynnyky rozvytku [*Psychology of social abilities : structure, dynamics, development factor*] : monohrafiia. Kyiv : «Publishing and Printing Center «Kyiv University»» [in Ukrainian].